

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 53
Sayfa/Page: 235-256
ISSN: 1302-6879

Çini ve Sırlı Tuğla Onarımlarında Uygulanan Tamamlama Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation on Completion Methods Applied in Tile and Glazed Brick Repairs

• Işlay KONAK*

* Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi,
Kastamonu/Türkiye.
Lec. Dr., Kastamonu University Faculty of
Fine Arts and Design, Kastamonu
/Turkey.
isilaykonak6@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1443-243X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
05/07/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
10/09/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/09/2021

Atrf: Konak, I. (2021). Çini ve Sırlı Tuğla Onarımlarında Uygulanan Tamamlama Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 235-256.

Citation: Konak, I. (2021). An Evaluation on Completion Methods Applied in Tile and Glazed Brick Repairs. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 53, 235-256.

Öz

Anadolu Türk mimarisinde özgün değere sahip önemli yapıların iç ve dış yüzeylerinde sıklıkla kullanılan çini ve sırlı tuğla malzemeler, sahip olduğu estetik değeri, ham maddesi, üretim teknolojisi ve kullanım kolaylığıyla mimari dekorasyonun vazgeçilmez ögesi olmuştur. Çini ve sırlı tuğla malzemeler varlık süreçlerinde karşılaştıkları farklı etkenler (iklim etkileri, afetler, zaman, vandalizm, bakımsızlık, hatalı onarım, terk vb.) sonucunda yapısal bütünlüklerini etkileyen eksilmelere/kayıplara maruz kalmaktadırlar. Bu eksilmeler/kayıplar aşınma-ufalanma, çatlak-kırık, parça kaybı, birim malzeme kaybı, taşıyıcı duvar bozulmaları, vb. olarak isimlendirilmektedir. Tarihi süreçte, çini ve sırlı tuğla malzeme eksikliklerinin giderilmesinde farklı malzeme kullanımına gidildiği, nitelikli ve niteliksiz pek çok tamamlama uygulaması yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamalar dönemin mevcut imkânları ve koruma-onarım bilinciyle orantılı olarak değişiklik göstermiştir. Bu çalışmada Akşehir Taş Medrese, Konya Sahip Ata Cami, Konya Sahip Ata Hankah, Konya Sahip Ata Türbe, Konya İnce Minareli Medrese, Konya Tahir ile Zühre Mescidi, Sivas Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi, Bursa Yeşil Cami, Erzurum Lala Paşa Cami yapılarının çini ve sırlı tuğla malzeme bozulmalarına yönelik tamamlama uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ulaşılan kaynaklar ve yerinde yapılan incelemelerden elde edilen mevcut durum bilgileri doğrultusunda şekillenen değerlendirme ile Türkiye'deki çini ve sırlı tuğla restorasyonunda tamamlama uygulamalarının genel değerlendirmesine katkı sunulması da amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Restorasyon, onarım, mimari, çini, sırlı tuğla.

Abstract

Ceramic and glazed brick materials, which are frequently used on the interior and exterior surfaces of important buildings with original value in Anatolian Turkish architecture, have become an indispensable element of architectural decoration with their aesthetic value, raw materials, production technology and ease of use. Tile and glazed brick materials are exposed to deficiencies or losses that affect their structural integrity as a result of different factors (natural factors- climate effects, disasters, time- and human factors - Vandalism, neglect, faulty repair, abandonment) they encounter during their existence processes. These reductions-losses are abrasion-chip, crack-fracture, piece loss, unit material loss, load-bearing wall deterioration, etc. is named. It is understood that the structures exposed to the mentioned deteriorations were intervened many times during the historical course, and qualified and unqualified completions were applied to eliminate the deficiencies of tile and glazed brick materials during these interventions. These practices have changed in proportion to the existing possibilities and protection-repair awareness within the current time period. In the historical process, it is seen that quite different materials are used and finishing applications are made in the deficiencies of tiles and glazed bricks, specific to our study subject. In this study, Akşehir Taş Madrasa, Konya Sahip Ata Mosque, Konya Sahip Ata Hantah, Konya Sahip Ata Tomb, Konya İnce Minareli Madrasa, Konya Tahir and Zühre Masjid, Sivas Gök Madrasa, Erzurum Double Minaret Madrasa, Erzurum Yakutiye, built in different regions of Anatolia. It is aimed to evaluate the completion practices for the deterioration of tile and glazed brick materials used on almost the same elements of the Madrasa, Bursa Yeşil Mosque, Erzurum Lala Paşa Mosque structures. In this context, it is also aimed to contribute to the general evaluation of the finishing practices in tile and glazed brick restoration in Turkey, with the evaluation shaped in line with the current situation information obtained from the sources reached and on-site investigations.

Keywords: Restoration, repair, architecture, tile, glazed brick.

Giriş

Dayanıklılığı ve estetik üstünlüğü ile iç ve dış mekanlarda çokça kullanım alanı bulan çini ve sırlı tuğla¹; sahip olduğu yapıım

¹ “Çini sanatı teknikleri incelendiğinde, ilgili yayınlarda da yer alan ve dikkat çeken bir husus, aslında tam olarak aynı malzeme olmayan sırsız ve sırlı tuğla malzemenin de çini teknikleri içerisinde sıralanıyor olmasıdır. Bu durum bazı kesimler tarafından yanlış bir sınıflandırma olarak değerlendirilse de tuğla malzemenin ve çininin; üretim teknolojisi, pişirim teknikleri, kullanım alanı ve amacı, bünye malzemeleri ve şekillendirilmeleri açısından çok yakın özelliklere sahip olduğu kesindir. Söz konusu sırlı tuğla olduğunda ise durum daha da özdeş ve yakın bir hal almaktadır. Tuğla yüzeyine uygulanan ve çininin ana unsuru olan sır, bu durumda çini ve tuğlayı birlikte anılır hale getirmektedir. Buradan yola çıkarak şöyle bir değerlendirme yapılabilir; tuğla ve çini malzeme aslında bünye olarak ayrı nitelikte iki ürün olmamakla birlikte, üretim teknolojileri ve kullanım alanları, malzeme ortaklığı vb. özellikleri bakımından

malzemesi, teknolojisi gereği üretiminde başlayan, sıcaklık, rüzgâr, yağış, nem, afetler gibi doğal etkenler ve Vandalizm, bakımsızlık, hatalı onarımlar, terk edilmek gibi insani etkenler ile de beslenen bir bozulma süreci içerisinde. Bahsi geçen etkenler sonucunda çini ve sırlı tuğlalar ve üzerinde buldukları destek duvarlarında görülen en önemli bozulmalar aşınma-ufalanma, çatlak-kırık, parça kaybı, çoklu-tekli birim malzeme kaybı ve taşıyıcı duvar bozulmaları şeklinde meydana gelmiş; zaman içinde bu bozulmaların giderilmesi için tamamlamalara ihtiyaç duyulmuştur. Tamamlama, çini ve sırlı tuğlalardaki bütüncül ya da kısmi eksiklik ve kayıpların giderilmesi amacıyla onarımlarda yapılan tümleyici müdahaleler olarak tanımlanır (Bakırer, 1985: 50).

Çalışma konumuz özelinde çini ve sırlı tuğla tamamlamalarını inceleyeceğimiz yapılar *Akşehir Taş Medrese*, *Konya Sahip Ata Cami*, *Konya Sahip Ata Hankah*, *Konya Sahip Ata Türbe*, *Konya İnce Minareli Medrese*, *Konya Tahir ile Zühre Mescidi*, *Sivas Gök Medrese*, *Erzurum Çifte Minareli Medrese*, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, *Bursa Yeşil Cami* ve *Erzurum Lala Paşa Camidir*. Bu yapılardan en geç tarihlisi 1250 yılına ait *Akşehir Taş Medrese* (Uğur vd., 1934: 87) ve en erken tarihlisi ise 1562-63 yıllarına ait *Erzurum Lala Paşa Camisi*dir (Gündoğdu, 1992:16). Anlaşılacağı üzere, bu yapıların en erken tarihlisi dikkate alındığında bile en az beşyüze yıllık olan yapı çini ve sırlı tuğlalarının fazlasıyla bozucu faktörlere maruz kaldığı ve sonucunda bozulduğu görülmektedir. Bahsi geçen mimari yapıların çini ve sırlı tuğlalarının kaynaklarda ulaşılan en geç tarihli onarımının 1719 yılında *Sivas Gök Medrese*'de gerçekleştiği (Erdoğan, 1968: 164), en erken tarihli onarımının ise 2019 yılında yine *Sivas Gök Medrese*'de gerçekleştiği tespit edilmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü [V.G.M.], Dosya No:58-01-16). Kayıtlarda tespit edilemeyen müdahalelerin varlığı da muhakkaktır. Bu bağlamda yapıların çini ve sırlı tuğlalarının mevcut durumları yerinde incelenmiş, yapılara ait restorasyon geçmişleri ile ilgili kaynaklar taranmış ve sonucunda yapıların çini ve sırlı tuğlalarına farklı zamanlarda, farklı tekniklerde ve farklı malzemelerle nitelikli-niteliksiz pek çok tamamlama yöntemi uygulandığı tespit edilmiştir².

Tespit edilen tamamlama uygulamaları incelenirken dikkat çeken bir nokta, uygulamaların ihtiyaçlar ve gereklilikler temelinde yapısal bütünlük arayarak başladığı devamında, estetik, görsel bütünlük

aynı kategoride sınıflandırılabilir durumdadır” (Konak, 2021: 25-26). Çalışmamız kapsamında bu bakımdan çiniler ve sırlı tuğla malzemeler birlikte değerlendirilmiştir.

² Akşehir Taş Medrese ve Sivas Gök Medrese yapıların restorasyon geçmişlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Konak, 2021

istek ve beklentisiyle devam ettiği. Bu değişkenler sonucu yapılan uygulamalarda farklılık göstermiştir. Yapısal bütünlük ihtiyacı olan durumlarda yapılan uygulamalar -ki bu uygulamalar, çoğunlukla ilk dönem uygulamalarıdır- yapıların temel statik sorunları üzerine gelişmiş ve yoğunlaşmıştır. Ancak daha sonraki uygulamalarda yapısal sorunların kısmi de olsa çözülmesi ve kullanıcıların beklentileri sonucunda estetik kaygı ve görsel bütünlük amaçlı uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Konak, 2021: 441-445)

Bu çalışmaya konu edilen yapıların çini ve sırlı tuğlalarının tamamlama uygulamaları malzeme ve yöntem temelinde tasnif edilmiştir.

1. Tespit edilen ilk ana uygulama, yeniden üretim çini ve tuğla malzemeyle tamamlama tipindedir. Uygulama, taşıyıcı duvarlar ve üzerindeki çini ve sırlı tuğlalarda oluşan eksikliklerin giderilmesinde yapısal ve/veya görsel bütünlük amaçlanarak yeniden üretim malzemelerin kullanılması olarak tanımlanır. Bu özellikte üç farklı uygulama tespit edilmiştir.

1.1. İlk uygulama, yapıların yapısal denge sorunlarına yönelik gerçekleştirilen tamamlama uygulamalarıdır. Yapıların eski tarihli onarımlarında çini ve sırlı tuğlaların bağlı bulunduğu taşıyıcı unsurlarda (duvarlarda, kemerlerde, minarelerde vb.) görülen eksikliklerin yeni üretim malzemesi ile giderilmesi olarak tanımlanır.

İnce Minareli Medrese ana eyvan kemerinde ve minaresinde bu tip tamamlamalar görülür. Eyvan kemer uygulamasında, tuğla malzemenin boyutlarına dikkat edilmediği ve harç malzemesinin de özgün tuğlalara taşkın kullanılarak yüzeyde oldukça özensiz kötü görüntüye sebep olduğu görülmektedir. Bu uygulamada eksikliği gidermek üzere müdahale edilen alanların doldurması ve yeni sorunların oluşmasının önlenmek istendiği anlaşılmaktadır. Minaredeki uygulama ise aynı özellikte ancak daha özenlidir (Resim 1, 2).

Resim 1: İnce Minareli Medrese, batı eyvan kemer karnı, kuzey cephe

Resim 2: İnce Minareli Medrese minare, şerefe altı kuşak, kuzey-doğu cephe

Akşehir Taş Mescit minaresi, İnce Minareli Medrese kubbesi ile minaresi ve Konya Sahip Ata Türbe duvarlarındaki uygulamalar ise daha özenli olup; tamamlamalarda özgün malzeme boyutlarına, kompozisyon düzenine ve harç malzemesinin taşkınlıklarına dikkat edilerek yeni üretim malzeme kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 3, 4).

Taşıyıcı eksikliklerinde kullanılan yeniden üretim tuğlaların özgününe kıyasla daha belirgin görülen renk ve doku farkı ile derz harçlarında görülen malzeme izlerinin diğerine oranla daha temiz ve açık renk olması onarım alanlarını belirginleştirmektedir. Bu tamamlamalar yapıldıktan sonra alanların üzerine herhangi bir müdahalede bulunulmadan bırakılmıştır.

Resim 3: Akşehir Taş Mescit minare

Resim 4: Sahip Ata Türbe giriş koridoru, kuzey duvar

1.2. İkinci tip uygulama, çini ve sırlı tuğlaların bağlı bulunduğu taşıyıcı unsurlarda (duvarlarda, kemerlerde, minarelerde vb.) görülen sorunlara yönelik yapılan yeni üretim malzeme ile eksikliklerin giderilmesi, yüzeylerin sıvanması ve beyaz badana ile renklendirilmesi şeklinde tanımlanır.

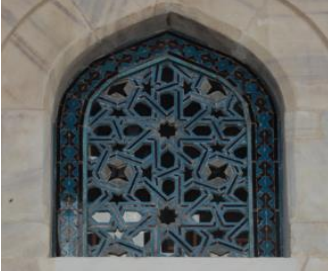
Bu uygulama Sahip Ata Türbe duvarlarda tespit edilmiş olup, eksiklikleri tamamlanan yüzeyler sıvanarak boyandığı için tamamlamada kullanılan yenileme malzemesinin cinsi tespit edilememiştir. Ancak tamamlamanın diğer duvarlarda kullanılan tuğla malzeme ile yapıldığı muhtemeldir (Resim 5).

Resim 5: Sahip Ata Türbe giriş koridoru, batı duvar

1.3. Üçüncü tip uygulamada, eksi çini ve sırlı tuğlaların bağlı bulunduğu taşıyıcı unsurlarda görülen bütüne yakın kayıp ve eksiklikler tipindeki bozulmaların, yeniden yapım (yeniden inşa) türünde tamamlanması ve üzerindeki çini birim malzeme eksikliklerinde de özgününe uygun yeniden üretim çiniler kullanılarak giderilmesi olarak tanımlanır.

Farklı etkenler sonucu nerdeyse tamamı yıkılmış olan Sivas Gök Medrese duvarları, pencere şebekeleri, sanduka, kubbe dış yüz kasnağı taşıyıcı eksiklikleri bu tipte tamamlanmıştır (Resim 6, 7).

Resim 6: Sivas Gök Medrese, güney cephe, 3. oda pencere şebekesi
Resim 7: Sivas Gök Medrese, türbe giriş duvarı

2. Taşıyıcı eksikliklerinde yeniden üretim çini ve tuğlalar ile tamamlamanın ardından ikinci ana uygulama birim malzeme eksikliklerinin tamamlanması olarak tespit edilmiştir. Uygulama farklı etkenler sonucu kısmi ya da tamamıyla bütünlüğünü kaybetmiş birim malzeme eksikliklerinin yeniden üretim çini ve sırlı tuğla malzemelerle tamamlanması olarak tanımlanır.

Bu tip birim malzeme yenilemelerinde de iki farklı uygulama görülmektedir.

2.1. Uygulamalardan ilki özgün çinili panolar üzerinde oluşan birim malzeme eksikliklerinde malzeme, boyut, renk, form bakımından özgününe oldukça yakın olan yeniden üretim çini ve sırlı tuğlalar ile tamamlanması tipindedir ve bu uygulamalar son dönem onarımlarında tercih edilmiştir.

Sivas Gök Medrese minarelerinde, duvarlarda, sandukada, pencere şebekelerinde, kubbe dış yüz kasnaklarında ve kubbede görülen uygulamalarda kullanılan yeni üretim çiniler gayet özenli olup özgün çini malzeme boyutlarına, kompozisyon düzenine ve harç malzemesinin taşkınlıklarına dikkat edilerek yapıldığı tespit edilmiştir (Resim 8, 9, 10).

Sahip Ata Hankah eyvan duvarlarının yenilenen çinileri, özgün çinilerle çok yakın tonlarda renklendirilmiş, aynı ölçü ve formda

üretimiştir. Turkuazın maviden yeşile pek çok tonunu içeren özgün çini karolar, tek renk olarak yenilenen çinilerden rahatlıkla ayıt edilebilmektedir. Bu farkın uzaktan bakıldığında fazlaca belli olmaması sayesinde de duvarlarda görsel bütünlük sağlamıştır (Resim 11, 12).

Resim 8: Sivas Gök Medrese Mescit (güney) kubbe kasnağı

Resim 9: Sivas Gök Medrese minare kaidesi

Resim 10: Sivas Gök Medrese, mescit kubbe göbeği

Resim 11: Konya Sahip Ata Hankah, batı eyvan, sağ duvar pano

Resim 12: Sahip Ata Hankah, batı eyvan, sol duvar pano

Erzurum Çifte Minareli Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi ve Sivas Gök Medrese minarelerinde de bu uygulama mevcuttur. Uygulamalarda kullanılan yeni üretim çini ve sırlı tuğlalar renk ve formlardaki detaylar yoluyla ayıt edilmektedir. Gök Medrese mescit iç kubbesinde yapılan tamamlamalar özgünüyle aynı olup ayrıştırmayı güçleştirmektedir. Ancak kubbe eteklerinde var olan özgün sırsız tuğla yüzeylerindeki renk farkı ve eskimişlik görüntüsü üst kısımdaki yeni üretimlerden ayrıştırmayı destekler niteliktedir (Resim 13, 14, 15).

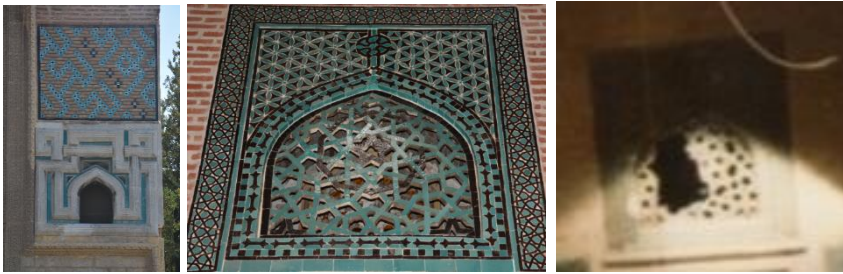
Resim 13: Erzurum Çifte Minareli Medrese, minare

Resim 14: Erzurum Yakutiye Medresesi minare

Resim 15: Sivas Gök Medrese, minare

2.2. İkinci tip uygulama ise panodan ayrılan ancak yerinde bulunan özgün parçaların kullanılmasıyla gerçekleştirilen tamamlama uygulamaları olarak tanımlanır. Özgün malzemeli birim tamamlamalarda, malzemenin bire bir aynı olmasından dolayı tamamlama ayıt edilemeyecek durumdadır. Ancak bozulmanın görüldüğü eski resimlerden uygulama yapılan alanlar tespit edilebilir.

Bu tip tamamlamanın yapıldığı Sahip Ata Cami minaresinde, restorasyon raporlarında aktarıldığı üzere birim malzeme eksikliklerinde yıkılmış olduğu düşünülen sol minare kovanından çıkan iyi durumdaki çini parçalar kullanılmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü [V.G.M.], Dosya No: 42-01-01/2). Sahip Ata Hankah ve Türbe pencere şebekelerinde ki birim malzeme eksikliklerde de çok büyük ihtimalle ele geçen diğer özgün çinilerin kullanılmış olması, renk ve desen farkının olmayışı sayesinde anlaşılmaktadır. Ancak yapılan bu işleme dair bilgiye kayıtlarda ulaşılammıştır (Resim 16, 17, 18).

Resim 16: Sahip Ata Cami, taç kapı pano

Resim 17: Sahip Ata Hankah, kuzey eyvan, pencere şebekesi, restorasyondan önce (V.B.M.)

Resim 18: Sahip Ata Hankah, kuzey eyvan, pencere şebekesi, restorasyondan sonra

3. Yapı çini ve sırlı tuğlalarında tespit edilen tamamlamalarda üçüncü ana tip uygulama ise harç (alçı, çimento katkı, hidrolik kireç vb.) malzemeyle tamamlamalardır. Uygulama taşıyıcı duvarlarda ve çini ve sırlı tuğla birim malzemelerde oluşan eksikliklerin harç (alçı, çimento katkı, hidrolik kireç vb.) malzeme kullanılarak giderilmesi olarak tanımlanır.

Bu uygulamalar da kendi içinde çeşitlilik göstermektedir.

3.1. Harçlı tamamlamaların ilk ana tip uygulaması taşıyıcı duvarlarda tespit edilen ve çini panoların sadece duvara tutturulmasını amaçlayan müdahaleler olarak tanımlanır.

Akşehir Taş Medrese türbe eyvanında tespit edilen bu tip uygulamada, çini panolar derz dolgusu olarak kullanılan ve niteliği anlaşılmayan harç malzemeyle tamamlanmıştır. Tamamlamada, özgün malzemenin biçim-form, yön, desen bütünlüğü ve dekor özelliklerini dikkate almadan, çini panoların taşıyıcı duvara sabitlenmesini gözetilen niteliktedir. Tamamlamalar duvarla genelde hemyüzey seviyede ancak kenarlarda harç altında kalan özensiz bir işçilikle derz harcı ile tutturulmuştur (Konak, 2021: 423) (Resim 19).

Resim 19: Akşehir Taş Medrese, türbe eyvan doğu duvar

3.2. Harçlı tamamlamaların ikinci tip uygulaması harç malzeme kullanılarak taşıyıcıdaki ve çini-tuğla birim malzemedeki eksikliklerin tamamlandığı dolgu nitelikli müdahaleler olarak tanımlanır.

Yapıların Türk üçgenlerinde, minarede, pencere alınlık ve köşeliklerinde, eyvan kemerinde tespit edilen bu eksiklikler yapısal bütünlüğe etki etmeyecek ölçüdedir. Erzurum Yakutiye Medresesi minaresi hariç diğer yapıların dekorasyon bütünlüğünde oluşan kayıplar olduğu gibi bırakılmış, hatta geçiştirilmiştir. Bu tamamlamalar sadece boşluk doldurmak ve kısmi görsel bütünlük sağlamak için yapılan uygulamalardır. Erzurum Yakutiye Medrese minaresindeki tamamlamalar ise oldukça özenlidir. Akşehir Taş Medrese Türbe Türk üçgenlerinde tespit edilen ve oldukça özensiz yapılan tamamlamada gri-beyaz renkli kireç bağlayıcılı harç malzemenin diğer örgü malzemelerin üzerlerine taşacak şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 20).

İnce Minareli Medrese minaresinin çokgen gövde dikey silmelerinde, pencere alınlık-köşelik panolarında ve ana eyvan kemerinde de benzer uygulama görülür. Minare silmelerindeki eksikliklerde özgün tuğlaların rengine uygun harçlar ile tamamlama yapılmıştır. Dikey silmelerdeki eksikliklerin bir kısmı özgün sırlı tuğla formları ve derz boşlukları gözetilmeden oldukça özensiz bir sıvama şeklinde dolgulanmışken, diğer kısım eksikliklerde özgün sırlı tuğlaların yarım daire formu ve derz boşlukları yine özensiz bir şekilde taklit edilmiş ve tamamlama yapılmıştır. Kullanılan harç malzemenin niteliği anlaşılammakta ancak rengi özgün malzemeye uygunluk göstermektedir. Tamamlanan alanın yüzeyine renklendirme yapılmadan bırakılmıştır (Resim 21).

Resim 20: Akşehir Taş Medrese Türbe, Türk üçgenleri, doğu cephe
Resim 21: İnce Minareli Medrese Minare, dilimli gövde, kuzey-batı cephe

Bu tip uygulamayı gördüğümüz ancak diğer örnekler nazaran çok daha özenli bir işçilikle tamamlanan Erzurum Yakutiye Medresesi minaresi diğer bir örnektir. Müdahalelerde minare gövdesini tamamen kuşatan örgü düzenlemenin alçak zeminlerinde kalan, özgününde sırsız tuğla olan alanlarda özgün malzemeye uygun renkte harç kullanılmış, zeminler dolgulanmıştır ve üzerlerine renkli sırlı tuğlalar yerleştirilmiştir. Zeminlerde özgününe uygun tuğla görüntüsü harç üzerine çizilerek taklit edilmiştir (Resim 22, 23)

Resim 22: Erzurum Yakutiye Medresesi, minare gövde
Resim 23: Erzurum Yakutiye Medresesi, minare gövde detay

Ayrıca İnce Minareli Medrese pencere alınlık çinilerinin orta eksene denk gelen derin çatlak-kırıklarında ve birim malzeme kayıplarında da haçla kısmi dolgu uygulaması yapılmıştır. Dolgu uygulamasında estetik kaygıdan ziyade, özgün çinilerin güçlendirilmesini amaçlar niteliktedir. Tamamlamada kullanılan harç içeriği bilinmemekte ancak gri-krem rengi, ince taneli yüzey dokusu ile çimento veya hidrolik kireç harç izlenimi vermektedir. İnce Minareli Medrese ana eyvan kemerindeki çatlakta uygulanan tamamlama da durum benzerdir. Tamamlamada kullanılan kırmızı-kahve harçla geliş güzel sıvama türü bir uygulama yapılmıştır. Tamamlama ile alınlıkta oluşan dikine çatlak hattın kapatılması amaçlanmıştır (Konak, 2021: 424) (Resim 24, 25).

Resim 24: İnce Minareli Medrese, pencere alınlık

Resim 25: İnce Minareli Medrese, pencere alınlık

3.3. Harçlı tamamlamaların üçüncü tip uygulaması en fazla alt tipi olan ve son dönem onarımlarında çokça tercih edilen çini ve sırlı tuğla birim malzeme ve parça kayıplarının estetik kaygı güderek giderilmesini amaçlayan özenli müdahalelerdir. Uygulama duvarlarda, mihraplarda, geçiş kapı açıklıklarında, kubbelerde, kubbe kasnaklarında, sandukalarda, pencere alınlıklarında tespit edilmiştir.

Uygulama, temelde eksikliklerin özgün malzemeye zarar vermeyecek nitelikte olan alçı-harç malzemeyle tamamlanması ve bir kısım örneklerde yüzeylerin renklendirmesi olarak tanımlanır.

Uygulamalarda, özgün birim malzemenin yön, renk, biçim-form özellikleri genelde dikkate alınmış, eksikliklerin tamamlanması ve yapısal-görsel bütünlüğün sağlanması amaçlanmıştır.

3.3.1. Birinci tip uygulama, çini ve sırlı tuğla eksikliklerinin sadece alçı-harç ile tamamlanması olarak tanımlanır.

Uygulama, Akşehir Taş Mescit mihrabın mukarnaslı kavsarasında görülür. Kavsara özgün çinilerinin kenar-köşe kayıpları alçı-harç ile tamamlanmış, özgün çinisi bulunmayan diğer kavsara sıralarında alçı-harç ile sadece mukarnas formlarının işlenmiştir. Tamamlanan kavsara renklendirilmeden sade bırakılmıştır. Mevcut parçaların farklı düzene sahip olması ve genel düzen hakkında yeterli kesin bilgi bulunmadığından dolayı doğru bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Sahip Ata Cami mihrap sütuncelerinde görülen oldukça küçük ölçülü bir alanda yapılan benzer uygulama da tespit edilmiştir (Resim 26, 27, 28).

Resim 26: Akşehir Taş Mescit, mihrap mukarnaslı kavsara

Resim 27: Akşehir Taş Mescit, mihrap, mukarnas mevcut çiniler detay

Resim 28: Sahip Ata Cami, mihrap sağ sütünce

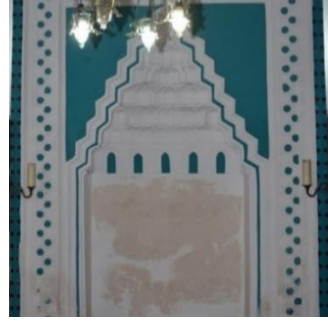
Erzurum Lala Paşa Cami pencere alınlıklarında da tespit edilen uygulamada, özgün çinilerin bulunduğu pencere alınlıklarının alçı-harç ile alçak zemin seviyesinde tamamlandığı ve üzerinin sıvanarak renklendirilmeden sade bırakıldığı görülmektedir. Özellikle dış mekân pencere alınlıklarındaki çoklu kayıplarda bu uygulama yapılmıştır. Mevcut parçaların farklı yazılı düzene sahip olması ve özgün düzen hakkında yeterli kesin bilgi bulunmamasından dolayı doğru bir uygulamadır (Resim 29, 30).

Resim 29: Erzurum Lala Paşa Cami, doğu cephe, dış duvar pencere alınlık

Resim 30: Erzurum Lala Paşa Cami, güney cephe, dış duvar pencere alınlık

Tahir ile Zühre Mescidi giriş kapı açıklığı kitabelik kısmı ve sivri kemer kuşağı, mihrap kitabelik kısmı ile kavsara ve altındaki göbek alanında da bu tip tamamlamaya rastlanmaktadır. Tamamlama hidrolik kireç harcı malzemeyle yapılarak sıvanmış ve yüzeyler boyanmadan düz bırakılmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü [V.G.M.], Dosya No:42-01-01/54). Aşırıya gitmeyen bir uygulama olduğu düşünülse de mihrap kitabe panosu ve köşeliklerinde özgün çinili yüzeylerin sıvanarak kapatıldığı anlaşılmaktadır. Yüzeyde halen özgün çinilerin varlığına işaret eden izler bu fikri desteklemektedir. Bu yönüyle eleştirel bir uygulamadır. Yapılan uygulamada özgün çini boyut, form değerleri göz ardı edilmiş, görsel bütünlüğü yakalamak amaç edinilmiştir (Resim 31, 32) (Konak, 2021: 425).

Resim 31: Tahir ile Zühre Mescit, giriş kapı açıklığı, kitabelik ve sivri kemer kuşağı

Resim 32: Tahir ile Zühre Mescit, mihrap

Çini ve sırlı tuğla eksikliklerinin alçı-harç ile tamamlanması uygulamalarında da farklı alt tip tamamlamalar tespit edilmiştir.

3.3.1.1. Bunlardan ilki, düz yüzeyli zeminlerde uygulanan hemyüzey seviyede yapılan ve özgüne uygun tek renkte boyanan (düz) tamamlamalar olarak tanımlanır.

Sahip Ata Türbe sandukalarında uygulanan bu tip tamamlamada bazı alanlarda eksiklikler tek parça halinde birim malzeme formu gözetilmeden tamamlanmış, bazı alanlarda ise çini formlarına ve derz işaretlerine dikkat edilmiştir (Resim 33, 34).

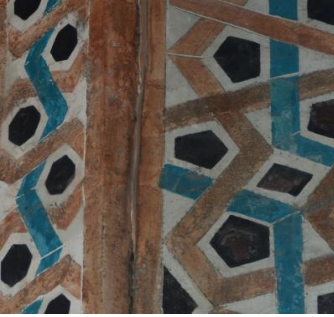

Resim 33: Sahip Ata Türbe, beşinci sanduka

Resim 34: Sahip Ata Türbe, birinci sanduka

3.3.1.2. İkinci uygulama, kabartmalı zeminlerde görülen eksikliklerin düz yüzey olarak tamamlandığı, özgüne uygun düz ya da çok renkli ve mimetik boyama tipinde uygulama olarak tanımlanır.

Bu uygulama Tahir ile Zühre Mescidi geçiş kapı açıklığının ana kuşağında görülür. Kabartmalı ve tuğla malzemeli olan alan özgün kapı kuşak eksikliklerinde hemyüzey seviyede alçı-harç malzemeyle tamamlama yapılmış ve yüzey özgün malzemeye uygun renklerde boyanarak tamamen renklendirilmiştir. Yapılan uygulamada birim malzeme formları, derz boşlukları ve kompozisyon düzeni özenle taklit edilmiş ancak az miktardaki özgün parçaların ayıt edilmesi güçleşmiştir. Sahip Ata Türbe sandukalarında da benzer uygulama tespit edilmiştir ancak burada tamamlama yüzeyi özgüne uygun tek renkte boyanmıştır (Resim 35, 36).

Resim 35: Tahir ile Zühre Mescit, kapı açıklığı kuşağı

Resim 36: Sahip Ata Türbe, ikinci sanduka

3.3.1.3. Tamamlamaların üçüncüsü ise kabartmalı zeminlerin kabartmalı olarak tamamlandığı ve özgün renklerde boyandığı uygulamalar olarak tanımlanır.

Tahir ile Zühre Mescidi mihrap ana kuşağında tespit edilen uygulamada, zeminleri çinili olan alçı kabartma kuşağıdaki eksiklikler özgüne uygun biçimde kabartmalı olarak tamamlanmış ve görsel bütünlük sağlanmıştır. Ancak özgün kabartmalar ve aralardaki özgün çiniler ile sonradan yapılan tamamlamalar bütünüyle beyaz ve mavi renge boyandığından onarımda gereken belirtme esası yitirilmiştir. Uygulama özgünün korunmasından çok özgün biçimin kazandırılmasına ve görsel bütünlüğe ulaşmaya hizmet etmiştir (Resim 37).

Resim 37: Tahir ile Zühre Mescidi Mihrap

3.3.1.4. Dördüncü tip uygulama, eksikliklerin alçı-harç malzemeyle tamamlanması, yüzeyin özgüne uygun düzende ve çoklu renklerde boyanması (mimetik tamamlama) olarak tanımlanır.

Bu uygulama minarede, taç kapıda, kubbede, kubbe geçiş elemanlarında, sandukalarda, mihrapta, duvarda, pencere şebekelerinde ve kemerde görülen birim malzeme ve parça kayıplarında uygulanmıştır.

Tamamlamada eksiklikler özgün çiniler ile hemyüzey seviyesinde olmak üzere alçı-harç ile tamamlanmış, yüzeyler özgüne oldukça yakın mimetik renklendirilmiş, özgün birim malzeme ölçü-formlarına, derz izlerine birebir uygunluk gösterilmiştir. Bu uygulamada tamamlamalar özgünden zor ayırt edilmekte iken görsel bütünlük yüksek oranda sağlanmıştır.

Mevcut haliyle Sahip Ata Cami ve Akşehir Taş Medrese taç kapı ve minare tamamlama uygulamaları özgün malzemeden yüzeylerde gelişen renk solmaları sayesinde rahatça ayırt edilmektedir (Resim 38, 39).

Resim 38: Sahip Ata Cami, minare

Resim 39: Akşehir Taş Medrese, minare

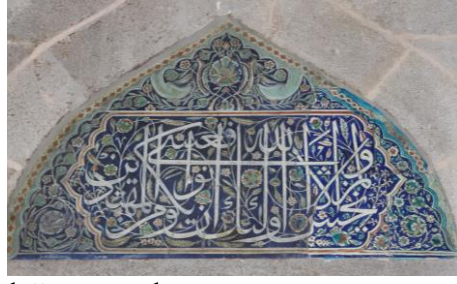
Sahip Ata Hankah ve Türbe duvar karolarındaki ve kubbe kasnağındaki tamamlamalarda da renklendirmeler yakın tonlu ancak özgününden ayırıştırılır niteliktedir. Ayrıca tamamlamalar genelde form, ölçü, birim malzeme sınırı bakımından oldukça özenlidir. Ancak duvarlarda yer alan birim malzemeler, onarım adı altında tahrip edilmesinden dolayı oldukça fazla parçalı duruma gelmiş, bu alanlarda yapılan tamamlama uygulamalarında da zorluk yaşanmıştır. Buna bağlı olarak tamamlamalarda yüzey seviye farklılıkları ya da eşleştirme sorunları yaşanmış, karo sınırları bazı alanlarda belirlenememiştir (Resim 40, 41).

Resim 40: Sahip Ata Hankah, kuzey eyvan, sol duvar

Resim 41: Sahip Ata Hankah, kubbe kasnak

Bursa Yeşil Cami duvar çinilerinde ve Erzurum Lala Paşa Cami iç mekân pencere alınlıklarındaki özgün parçalar üzerindeki parça kayıplarında da bu tip tamamlama uygulaması görülmekte, uygulamadaki mimetik tamamlamalar özgün parçaların ayrımını zorlaştırmakta, ancak estetik algıya hizmet ederek görsel bütünlüğü sağlamaktadır (Resim 42, 43).

Resim 42: Bursa Yeşil Cami, doğu eyvan duvar

Resim 43: Erzurum Lala Paşa Cami, doğu duvar, iç mekân pencere alınlığı

3.3.1.5. Tamamlamaların beşincisi ise çinilerin ve sırlı tuğlaların yüzeylerinde ve kenar köşelerinde oluşan aşınma-ufalanma ve parça kaybı sonucu oluşan eksikliklere herhangi bir tamamlayıcı müdahalede bulunulmadan yüzeyin doğrudan özgüne uygun renkte boyanması olarak tanımlanır.

Uygulamalar yoğunlukla kubbeler, minareler ve tonoz tepe kuşakları gibi yüksek alanlarda olup eksiklikler küçük ölçekli olarak tespit edilmiştir. Göz seviyesinden yüksekte olan alanlardaki uygulamalarda detaylar fazla fark edilmeyeceğinden uygulamadaki amacın birim malzeme bütünlüğünü sağlamak çok renk-dekor bütünlüğünün sağlanması olduğu anlaşılmaktadır.

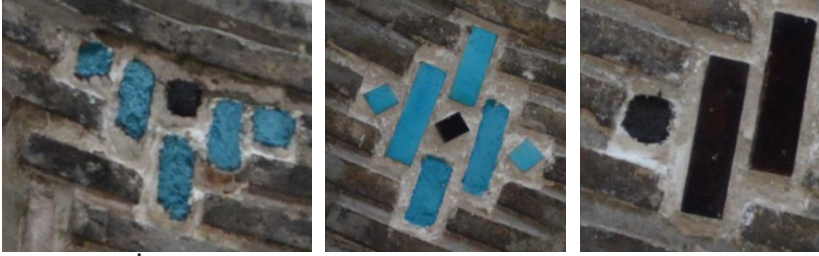
Akşehir Taş Mescidi son cemaat yeri kuzey tonozunun tepe kuşağında ve minare kuşaklarındaki sırlı tuğla yüzeylerde var olan sırlı kayıpları, sadece özgüne uygun renklerle boyanarak oldukça özensiz bir uygulamayla tamamlanmıştır. Tonoz tuğlaları arasındaki derz boşlukları da kahverengiye boyanmış ve birim malzemenin ayıt edilmesi güçleşmiştir. Ayrıca kenar ve köşelerden taşın boyalar görsel nizami bozmaktadır (Resim 44, 45).

Resim 44: Akşehir Taş Mescit, kuzey tonoz tepe kuşak

Resim 45: Akşehir Taş Mescit, minare

İnce Minareli Medrese kubbesinde de benzer uygulamalar mevcuttur. Uygulamada üst açıklığa yakın ve orta kısımlarındaki sırlı tuğların eksiklikleri giderilmeden yüzeyler direk boyanmıştır (Resim 46, 47, 48).

Resim 46: İnce Minareli Medrese, kubbe detay

Resim 47: İnce Minareli Medrese, kubbe detay

Resim 48: İnce Minareli Medrese, kubbe detay

3.3.1.6. İncelenen yapılardan sadece birinde tespit edilen ve harçlı tamamlamaların sonucusu, çizgisel desen ile tamamlama uygulamasıdır.

Tamamlama, çinilerde oluşan eksikliklerin alçı-harç ile hemyüzey seviyede tamamlanması ve üzerine özgün düzenlemeye uygun şekilde boyamaya yer verilmeden sadece motif sınırlarının çizgisel olarak verilmesi olarak tanımlanır.

“Uygulama Akşehir Taş Medrese Mescidi mihrabında görülür. Mihrabın sol sütüncesinin zemine yakın alt kısmında küçük bir alanda yapılan uygulamada, eksik alan özgün parçaya göre alçı-harç ile tamamlanmış ve yüzey sıvanmıştır. Özgün desen renklendirilerek değil sadece kontör olarak belirtilmiştir” (Konak, 2021: 426) (Resim 49).

Resim 49: Akşehir Taş Mescit, mihrap, sol sütünce.

Değerlendirme

İncelenen yapılardaki tamamlama uygulamaları kısaca aşağıdaki gibi değerlendirilebilir;

-Kültür varlığı olarak tanımlanan çini ve sırlı tuğla malzemenin, mimaride çok uzun zamandır tercih edilen önemli dekorasyon unsurlarından olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlerin tarihi süreçte varlıklarını devam ettirmesinde tamamlama uygulamalarının önemi tartışılmazdır.

-Tamamlamaların niteliği (seçilen malzeme, uygulama tekniği, koruma-onarım algısı, vb.) çini ve sırlı tuğlaların varlığını doğrudan etkilemektedir.

-Çini ve sırlı tuğla malzemeli yapıların restorasyon geçmişleri, özgün halleri ve mevcut durumları toplu olarak ele alındığında yapılan onarımların ilk önce taşıyıcı sorunlarına yönelik gerçekleştiği son dönem onarımlarında ise dekorasyon unsurlarının öncelendiği anlaşılmaktadır.

-Ancak özellikle son zamanlarda yapılan uygulamaların sıklığı ve onarılan yapılardaki bozulmaların aktifliği, bozulmalara karşı onarım uygulamalarının bütüncül olarak ele alınmadığını göstermektedir³.

-Onarımlar dahilinde yeniden üretim malzemeyle tamamlama adı altında çini ve sırlı tuğlalara kasti zararın gerçekleşmesi gibi kötü bir örneğin kayıtlarda (Küçük, 2009: 143) bulunması da tamamlama uygulamaların uzman kişiler tarafından yapılması gerekliliğinin ve öneminin altını çizmektedir⁴.

-Uygulamalar incelendiğinde son dönemde zararsız malzeme, uygun teknik, uzman kişi gibi kritik öneme sahip kriterler oturmuş olmakla birlikte, çini ve sırlı tuğla malzeme tamamlamalarında tamamlama sınırlarının tam olarak bir standardının olmadığı görülmektedir. Uygulamalardaki fazla çeşitlilik bu fikri destekler niteliktedir.

-Çini tamamlamaları, dekorasyona yönelik uygulamalar olmasından dolayı görsel bütünlük, yüksek estetik ve yenilik beklentisinin yüksek olması anlaşılabilir bir durumdur. Uygulamalarda görülen birebir (mimetik) tamamlamalar da bunun sonucudur. Ancak yoğun birebir (mimetik) tamamlamalar, görsel bütünlük isteğinin özgün malzemenin korunması gerekliliğinin ve belirtme esasının önüne geçtiğini gösterir.

³ Koruma onarımında bütüncül bakış açısı hakkında bkz. (Şener, 2011: 874).

⁴ Sahip Ata Hankah duvar çinilerinin 2005 yılında onarımlar esnasında tahrip edilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. (Küçük, 2009: 143).

-Yapılacak tamamlamaların uluslararası kabul gören tüzüklerde⁵ de belirtildiği üzere bilgi ve belgeye dayalı ve ayırt edilebilir nitelikte olması gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan uygulama yanıltıcı olabilir (Eskici, 2018: 137).

Sonuç

Kültür varlığı niteliğindeki çini ve sırlı tuğla malzemelerin korunması ve onarılmasında tamamlama uygulamaları büyük öneme sahiptir ve önemli yer tutar. Bu bağlamda tamamlama uygulamaları deneysel değil bilimsel temele dayandırılarak ve dikkate alınarak yapılmalıdır. Tamamlama uygulamalarında çini ve sırlı birim malzemelerin ve üzerinde buldukları mimari yapının özgün haline ulaşmasından ziyade mevcut durumunun iyileştirilerek korunması amaçlanmalıdır. Her ne kadar uluslararası kabul gören tüzüklerde estetik kaygının özgün malzemeye zarar vereceği sınır belirlenmiş olsa da tamamlama uygulamaları da bu sınıra göre şekillenmelidir. Bu sayede sorumluluğunu taşıdığımız kültür varlıklarına karşı yapılacak en doğru uygulamalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Gündoğdu, H. (1992). *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları /1408, Tanıtma Eserleri Dizisi 150.
- Bakırcı, Ö. (1985). Onarımlarda Özellikle Mimari Süslemeye Yönelik Tamamlamalar Üzerine Düşünceler. *Vakıf Haftası Dergisi*, (2), 49-64.
- Erdoğan, M. (1968). Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri. *Vakıflar Dergisi*, (VII), 149-205.
- Eskici, B. (2018). Seramik Onarımlarında Bütünleme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat ve tasarım Dergisi*, (22), 135-153.
- Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir

⁵ Carta Del Restauro (Restorasyon Tüzüğü)'nun 2. maddesinde: "Madde 2- Sanatsal nedenler veya mimari bütünlük sağlama kaygısından kaynaklanan restorasyon sorunları tarihi ilke ve ölçütlerle sıkı sıkıya bağlıdır; bir anıtın bütünlüğüne birtakım varsayımlara değil, anıtın sağladığı kesin verilere ve büyük ölçüde anıtın özgün öğelerine dayandığı takdirde gündeme gelebilir." Şeklinde açıklanmaktadır. Bkz. İnternet: Carta Del Restauro (1931) (URL-1). Venedik Tüzüğü Madde 12'de, "Madde 12- Eksik kısımlar tamamlanırken, bütünlüğe uyumlu bir şekilde bağdaştırılmalıdır; fakat bu onarımın, aynı zamanda sanatsal ve tarihi tanıklığı yanlış bir biçimde yansıtmaması için, özgünden ayırt edilebilecek bir şekilde yapılması gereklidir." şeklinde açıklanmaktadır. Bkz. İnternet: Venedik Tüzüğü (1964) (URL.2).

Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Konak, I. (2021). *Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahrettin Ali'nin Vakıf eserlerindeki Çinilerin Geçirdiği Onarımlar ve Mevcut Korunma Durumlarının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü eğitim Enstitüsü, Ankara.

Küçük, C. (2009). Sahip Ata Hangahı ve Türbesi Çinilerinin Restorasyonu. *Kagir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri*, Tam Merin içinde (s.143-153).

Şener, Y.S. (2011). Mozaiklerin Korunmasında Temel Kriterler. *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu*. Tam Metini içinde (s. 873-882).

İnternet kaynakları

URL1.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf, (Erişim Tarihi: 17-02-2020).

URL2.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf, (Erişim Tarihi: 17-02-2020).

Arşiv kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Konya Sahip Ata Külliyesi Restorasyon Kayıtları*. (Dosya No: 42-01-01-./2).

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Konya Tahir ile Zühre Mescidi Restorasyon Kayıtları*. (Dosya No: 42-01-01./54.).

Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Sivas Gök Medrese Restorasyon Kayıtları*. (Dosya No: 58-01-16).

